Turkish Studies - Social Sciences

eISSN: 2667-5617

www.turkishstudies.net/social

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL BALKAN UNIVERSITY
Sponsored by IBU

Türkiye'de Sivil Toplumun Tarihi Gelişimi ve Sivil Toplumun Örgütlü Yapısı Olarak STK'lar

Historical Development Of Civil Society And Ngo's As The Organizational Structure Of Civil Society In Turkey

Muhammet Talha Sağlam*

Abstract: The concept of civil society, which has roots going back to Aristotle's "politike koinonia", has changed and transformed over the history. Civil society today is defined as a society where individuals can form relations and institutions voluntarily and with consent and can act mostly independent of the pressures of economic relations, without having fear of investigation and without asking permission from the state in areas where state's authority and pressure can't reach. Civil society, in the form that is known today, emerged around the mid-1970s and specifically in the 1980s. As a result of globalization, civil society and its organized form, civil society organizations, became much more effective. In the Turkish experience, there have been some increasing pace in the development of civil society during the 1980s and especially the 1990s. Civil society organizations, that are considered as non-governmental entities, despite contentions about their autonomy, can realize many national and international projects. All these have made civil society organizations an important part of the modern society. In order to understand this part better, in this research, the journey of evolution of civil society up to our day and its reflection on Turkey are shown. Along with that, the development of civil society organizations in Turkey, that are the organized form of civil society, are presented starting from the Ottoman experience. In conducting this research, a large literature is covered and statistical data about civil society of our day are employed.

Structured Abstract: As a result of the development of tools of mass communication, spread of communication to an extent that had never been seen before, facilitation of organizing and the decline in trust to state because of wars and unjust conduct, different civilian initiatives emerged. Specifically in the last period, since the modern man, who became lonely as a individual, turned to community relations in the postmodern times, civil society reached to a new high position. In parallel, studies on civil society became even more important today. This study, stemming from this point, focuses on the development of the concept of civil society in Europe and the development of civil society organizations (CSO), that is the organized structure of civil society, and sheds light on its traces in Turkey. The development of civil society organizations over time

* Arş. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
Res. Asst., Bursa Uludağ University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Sciences
ORCİD 0000-0002-8436-069X
talhasaglam@uludag.edu.tr

Cite as/ Atıf: Sağlam, M.T. (2020). Türkiye'de sivil toplumun tarihi gelişimi ve sivil toplumun örgütlü yapısı olarak STK'lar, *Turkish Studies - Social*, 15(1), 591-610. https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.39349
Received/Geliş: 18 October/Ekim 2019 *Checked by plagiarism software*
Accepted/Kabul: 25 February/Şubat 2020 **Published/Yayın:** 29 February/Şubat 2020
Copyright © INTAC LTD, Turkey CC BY-NC 4.0

are presented together with the Ottoman experience. In conducting this research, a broad literature is examined and statistical data from today's civil society organizations are employed.

The concept of civil society, that finds its roots in Ancient Greece, has been through different turning point. While it was seen connected with market relations and property rights, civil society is considered together with concepts like democracy, human rights, participations in government etc.

It is not possible to approach the civil society experience of Turkey independent of the experience under Ottoman times. The conditions that are considered as the causes of the rise of civil society in Europe such as weakness of the central state, presence of social classes, conflict between these classes and between the classes and the state, free market and the concept of individual rights, are not seen in Ottomans. Furthermore, the authority of the state does not stem from a contract between the society and state (like citizenship) but from the power that the state controls through sharia and authority of the dynasty. Since the concept of individual in the modern sense did not emerge, the Ottoman society did not develop an experience of civil society similar to the ones in Europe. However, the things like state limited itself with sharia, did not interfere with the cultural structures, created space for different ethnicities and members of religious groups, are important factors that affected the civil society today. Similarly, guilds and waqfs that had their own independent administration and economic records, have been important as elements of civil society. Finally, it is also possible to consider tariqats (religious orders) as part of the civil society as well.

With the modernization in Ottomans, there have been reforms in many areas, including state institutions. As a result of these reforms, a constitutional system emerged and the authority of the sultan, which had already been surrounded by bureaucracy, was further limited. While these developments could potentially develop civil society, they actually weakened it. It is possible to say that conditions necessary for the proliferation of civil society disappeared with the Republic. The only association that operated between 1923 and 1950 was Halk Evleri (Houses of People) that has the function of spreading the CHP ideology. The establishment of Democrat Party and rise to power through free elections have been a turning point in Turkey. Despite all the negative experiences in terms of human rights and repeated interruption of democracy, there have been developments in civil society between 1950 and 1980.

The period after 1980 has been a period in which new opportunities emerged for civil society. The demands for democracy in socialist countries have been an important experience for the organizing capacity and increasing influence of civil society. The success of civil society in this struggle brought it to a new level in the world. As a result, civil society has been discussed in relation to concepts like democracy, human rights and liberalism. Similar developments have been seen in Turkey in parallel. With the introduction of liberal economic programs, Turkish economy was opened to the world. Also, the continues pressure on the civil society was limited. Among the developments of this period is that Islamist movement, Kurdish movement and women's movements started to have more voice. Specifically with the reforms in 2000s and European Union process, there emerged a larger space for civil society.

In Turkey, civil society organizes in different forms and conduct activities with various objectives. Civil society organizations in Turkey organizes and conduct activities under waqfs, syndicates, unions and associations. In this study, the focus will be on the two most commonly seen organizational forms that are waqfs and associations.

Table 1: Number of Waqfs per Decade

Yıllar	1980	1990	2000	2010	2019
Vakıf Sayısı	604	2356	4560	4504	5268

After the 1980 coup, there has been an explosion in the civil society scene between 1980-1990 and the number of waqfs became four-fold. This increasing trend continued and in the next decade (1990-2000), the number doubled. While the numbers remained almost same during 2010s, there have been an increase again after 2010. Even though it is not in the expected level, it is possible to say that there is an improvement in the quality of the waqfs along with their quantity. One of the important indicators of this is the incomes of waqfs. There has been an increase in the income of waqfs between 2012 and 2019. Especially, the fact that the increase is specifically seen in member dues and donations shows that this development is beyond the support of state institutions.

In the Ottoman Empire, the associations, as a form of Western-style civil society organizations, first emerged in the 19th century. With the proclamation of the second Constitutional Monarchy, the Law of Association with the no. 353 was passed on August 16, 1909 and associations had a legal ground. While the number of associations today is 303.906, only 118.282 of these are still active today. Formation of associations in Turkey increases with a high pace.

As seen, there is a steady increase in the number of associations. Especially after 2005, there is a high increase in the number of associations. There is an important role of the new associations law with the no. 525t3 in this increase.

Table 3: Number of Associations per Year

Yıl	2000	2005	2010	2015	2019
Sayı	72.367	70.896	84.976	106.388	118.282

Table 4: Number of Association Members per Year

Yıl	2005	2010	2015	2018
Sayı	5.857.171	7.520.870	10.298.444	7.292.541

While the number of associations increased in Turkey, the number of association members increased at the same time. In order for the civil society to be strong, it needs to have strong financial resources. There also seems an increase in the income of associations.

Table 5: Sum of Incomes of Associations

Yıl	2010	2015	2018
Gelir Toplamı (TL)	5.178.746. 271,9	9.754.561. 814,83	21.941.490. 428,95

Conclusion

The concept of civil society, that has its roots in Ancient Greece, reached today with changes and developments. With the Enlightenment, the French Revolution and the Industrial Revolution and finally with the demands of rights that took place in Europe during the 1970s, the importance of civil society, and in return, civil society organizations, and civil society is considered together with the concepts like democracy, human rights, participation in government, freedom of thought and freedom of association.

First European-style associations emerged under Ottoman Empire in its late period with the modernization. While the conditions worsened after the transition to multiparty system, especially due to coups, it is possible to state that there is a steady development in civil society and CSOs. By time, both the participation of civil society in governance and its organizing capability and capacity developed. The increases in the numbers of waqfs and associations, along with their members and incomes support this argument. However, it is important to emphasize that despite the relative developments, the point that civil society reached in Turkey is not sufficient in comparison to Europe. This study aimed to measure and understand the levels of development of civil society and CSOs. However, there still is a need for studies with a deeper focus on this subject.

Keywords: Civil society, Civil society and democrasy, Civil society organization, Civil society organizations and Turkey.

Öz: Kökleri Aristoteles'in "politike koinonia" kavramına kadar giden sivil toplum kavramı tarih içerisinde değişmiş ve dönüşmüştür. Sivil toplum günümüzde devlet denetiminin veya baskısının ulaşamadığı veya belirleyici olmadığı alanlarda bireylerin devletten izin almadan, sorgulanma korkusu taşımadan ve ekonomik ilişkilerin baskısından büyük ölçüde bağımsız hareket ederek tutum belirleyebildikleri, gönüllü ve rızaya dayalı ilişkilerin ve kurumların oluşturulabildiği bir toplum olarak tanımlanmaktadır. Dünyada bugün anladığımız şekliyle sivil toplumun önemli hale gelmesi 1970'lerin ortası ve özellikle 1980 sonrasına tekabül etmektedir.

Küreselleşmenin etkisiyle sivil toplum ve onun örgütlü hali olan sivil toplum kuruluşları çok daha etkili olmaya başlamıştır. Türkiye tecrübesi açısından da 80'ler özellikle 90'lı yıllarla birlikte sivil toplumun gelişiminde önemli ivmelenmeler yaşanmıştır. Devlet dışı organizasyonlar olarak kabul edilen sivil toplum kuruluşları, özerklikleri tartışılmakla birlikte pek çok büyük ulusal ve uluslararası projeyi hayata geçirebilmektedir. Tüm bunlar sivil toplum kuruluşlarını günümüz toplumunun önemli bir parçası hale getirmektedir. Araştırmada bu önemli parçanın daha iyi anlaşılması adına sivil toplumun günümüze değin gelişim serüveni ve Türkiye'ye yansıması gösterilmeye çalışılmaktadır. Bunun yanında sivil toplumun örgütlü hali olan sivil toplum kuruluşlarının Türkiye'de yıllar içerisindeki gelişimi, özellikle Osmanlı tecrübesiyle birlikte ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma yürütülürken geniş bir literatür gözden geçirilmiş, özellikle günümüz sivil toplum kuruluşlarına dair istatistik verilerden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sivil toplum, Sivil toplum ve demokrasi, Sivil toplum kuruluşları, Sivil toplum kuruluşları ve Türkiye.

Giriş

Sivil toplum kavramı bugün anladığımız şekliyle 17. yy. sonlarında ortaya çıkmıştır. Fakat bu kavramın tarihini Eski Yunan'a kadar götürmek mümkündür. Bilindiği gibi Eski Yunan uygarlığında yönetim "polis" adı verilen küçük şehir devletlerinden oluşmaktaydı. Bu şehir devletleri, günümüzde demokrasinin ilk örneklerinin sergilendiği yerler olarak nitelendirilmektedir. Fakat bu demokrasi, şehirdeki hür olan erkekler arasında olup doğrudan yönetime katılım şeklinde uygulanıyordu. (Çaha, 2012: 23) İşte bu siyasi atmosfer içerisinde "sivil toplum" kavramını ilk defa Aristoteles'in "politike koinonia" tanımlamasında görmekteyiz. Latincesi "societas civilis" olan bu kavram, belli yasalar içerisinde yaşayıp özgür ve eşit olan siyasal toplumu ifade etmektedir. (Onbaşı, 2005: 13) Yani şehir devletlerinde özgür erkek bireylerin yönetime eşit şekilde katılımı, sivil toplumu oluşturmaktadır. Burada önemli olan nokta, siyasi yönetim ile sivil toplumun özdeş kabul edilmesidir. Günümüzde ise devlet ve sivil toplum, birbirinden ayrı alanlar olarak düşünülmektedir. Ancak bu dönemde oikos-polis ayrımından bahsetmek mümkündür. Buna göre oikos "insanın duyumlarını, güdülerini, itkilerini yaşadığı yer" iken, politike koinonia'nın yaşandığı polis ise "insan aklının, insan aklının yansıması olan dilin sergilendiği mekandır. (Yıldız, 2004: 85) Oikos özeldir ve toplumun, devletin müdahalesinden uzak alandır. Polis ise bir takım ahlaki sorumlulukların olduğu kamuya açık alandır.

Başlangıçta böyle bir anlama sahip olan sivil toplum kavramı, zaman içerisinde anlamı ve etkisi değişerek günümüze ulaşmıştır. Bu değişim, Jean Bodin, Thomas Hobbes, John Locke, Jean Jack Rousseau, Edmund Burke, Johann Gottlieb Fichte, George Wilhelm Friedrich Hegel, Karl Marx, Antonio Gramsci gibi isimlerin, sivil toplum ve devlete dair ortaya koydukları görüşler neticesinde gerçekleşmiştir. (Gözübüyük Tamer, 2010: 89-105)

Jean Bodin'in sivil topluma dair dile getirdikleri, bahsedilen değişimin önemli basamaklarındandır. O sivil toplumu, birçok ailenin bir araya geldiği, karşılıklı bağımlılıkların ve kaygıların olduğu topluluklar olarak tanımlar. İşte bu topluluğu bir otorite etrafında birleştiren güç ise devlettir. Nitekim devlet de tıpkı aile gibi örgütlenmiştir. Aile reisinin otoritesi mutlaktır, sorgulanamaz. Fakat bu reis aile bireylerinin menfaati için çalışır, aileyi bir arada tutar. Devletin de otoritesi mutlaktır ve amacı toplumun menfaatini koruyup, insanları mutlu şekilde bir arada tutmaktır. (Karakuş, 2006: 8) Bodin devlet-sivil toplum ayrımını yapan ilk kişilerden biri kabul edilir. Onun, ailenin özel yaşam alanını, devletin ise kamusal alanı oluşturduğu ve bunların birbirinden net şekilde ayrıldığını ifade etmesi, devlet-sivil toplum ayrımına yaptığı vurgu açısından önemlidir. Fakat bu görüşün Eski Yunan'da var olan oikos-polis ayrımına yakınlığı göze çarpmaktadır. Nihayet Bodin sivil toplum karşısında devleti, mutlak egemen ve kısıtlanamayan yarı tanrısal bir konuma oturtmuştur. (Saygılı, 2014: 187-188)

Thomas Hobbes'a göre toplum, başlangıçta doğa durumu olarak ifade edilen bir haldedir ve daha sonra sözleşme ile sivil-politik hale dönüşür. Hobbes'in sivil olan ile politik olan arasında bir ayrım yapmadığı görülmektedir. Bodin'in devlet-sivil toplum ayrımına karşın, Hobbes'in doğa durumu-sivil/politik durum ayrımı yaptığı görülmektedir. Hobbes, insanların doğaları gereği topluca yaşadıklarını fakat bu durumun doğuştan toplum oldukları anlamına gelmeyeceğini söyler. Doğa durumunda insanlar, tamamen eşit ve özgürdürler. İnsan doğası gereği kendi için en iyi olanı ister ve doğa durumunda herkes, her şey üzerinde dilediği gibi hak iddia edebilir. Eğer bir üst akıl bu durumu düzene sokmaz ise orada kargaşa meydana gelir. Hobbes'a göre bu, en kötü durumu ifade eder. (Hobbes, 2014: 103-113; Onbaşı, 2005: 19) Hobbes yaşadığı dönemde güçlü bir İngiliz devletinin var olması gerektiğine inanıyordu. Bu durum onun, devleti tartışılmaz olarak konumlandırmasına ve sivil toplum kavramına bu çerçevede yaklaşmasına sebep olmuştur. (Acar Savran, 2013: 51) İnsanlar kargaşadan kurtulmak için tüm haklarından feragat edip, haklarını üçüncü bir tarafa devretmek zorundadır. Böylece devlet denen yapı ortaya çıkar. Hobbes'in devleti kesinlikle tartışılmazdır, ayrıca devletin din dahil tüm kurumlar üzerinde son sözü söyleme hakkı vardır. Onun ideal devleti, farklılıkların en aza indirildiği devlettir. (Aktaş, 2008: 91) Hobbes'in bu düşüncelerinin, günümüzde çoğulculuk temelinde kurgulanan sivil toplum anlayışından uzak olduğu görülmektedir.

J. J. Rousseau da doğa durumu ve politik-sivil durum ayrımından bahseder. Doğa durumunda insan faaliyetleri yeme içme gibi temel ihtiyaçları karşılamaktan ibaretti ve kimse bu ihtiyaçları karşılamak için bir başkasına muhtaç değildi. Bu nedenle insanlar topluca yaşamak yerine tek başına yaşıyorlar ve birbirlerine karşı herhangi bir sorumluluk duymuyorlardı. Sonraları ihtiyaçların daha karmaşık hale gelmesiyle, insanlar bunları kendi başlarına karşılayamaz hale geldiler. Bunun sonucunda mülkiyet ve mülkiyetin getirdiği kargaşa ortamı meydana geldi. Kargaşadan kurtulmak için ise birlikte yaşama iradesini ortaya koyan ve mülkiyeti düzenleyen bir sözleşme ortaya çıktı. Rousseau'ya göre bu sözleşme ile doğa durumundan sivil-politik duruma geçilmiş olur. (Rousseau, 2015: 4-7, 13-22; Acar Savran, 2013: 57) Rousseau'nun ifade ettiği bir başka önemli husus ise noble savage/asil vahşi kavramıdır. Buna göre doğa durumu, mülkiyet olmadığı için kimsenin diğerinin hakkına tecavüz etmediği, kargaşa ve savaşın olmadığı bir dönemdir. Görüldüğü gibi sivil-politik topluma geçişte temel faktör mülkiyet kavramıdır. İnsanlar mülklerini korumak için sözleşme vasıtasıyla iradelerini "genel iradeye" devrederler. (Orhan, 2012: 4-7) Ayrıca her ne kadar aynı kavramı kullansalar da Hobbes'in doğa durumu ile Rousseau'nun doğa arasında nüans olduğu göze çarpmaktadır. Tıpkı Hobbes'da olduğu gibi Rousseau da çoğulcu bir sivil toplum düşüncesinden uzaktır ve devlete geniş bir yetki alanı tanır.

Hobbes ve Rousseau gibi doğa durumu-sivil/politik durum ayrımından bahseden John Locke'ın doğa durumu kavramı şu şekildedir: O doğa durumunu, insanların eşit ve özgür olduğu, karşılıklı yardımlaşma ve anlayışın en üst seviyede olduğu durum olarak tanımlar. İnsanlar doğal olarak böyle davranma eğiliminde olmalarına karşın, herkesin her zaman böyle davranması garanti edilemez. Bu doğal davranış durumunun ihlal edilmesi halinde herkesin kuralları çiğneyen kişiyi cezalandırma hakkı doğar. Locke bu durumun toplumu, savaş ve kargaşaya sürükleyeceğini ifade eder. Düzeni sağlamanın tek yolu ise cezalandırma mekanizmasının tek bir otoriteye devredilmesi ile mümkündür. Bu otorite devlettir ve sivil toplumu temsil eder. (Onbaşı, 2005: 21)

Yukarıda ifade edilen süreç sivil toplumun bugün anladığımız şekliyle vücut bulmasına giden yolu açmıştır. Ardından Sanayi devrimi ve Fransız İhtilali ile birlikte sivil toplum için yeni bir dönem başlamış, 1970'li yıllarla birlikte ise bugün anladığımız sivil toplum tahkim edilmiştir. Araştırmada bu süreçler Türkiye tecrübesiyle birlikte ele alınmış, sivil toplumun örgütlü hali olan STK'lara, bunların tarih içerisindeki değişimlerine odaklanılmıştır. Araştırma yürütülürken geniş bir literatür gözden geçirilmiş, özellikle günümüz sivil toplum kuruluşlarına dair istatistik verilerden faydalanılmıştır.

1. Sivil Toplumun Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

1.1. Sivil Toplum Kavramının Bugünü

Yukarıda izah edildiği üzere sivil toplum kavramı her ne kadar çok eski bir kavram olsa da günümüzde sivil toplum geçmişten çok farklı bir anlam ifade etmektedir. Dolayısıyla bu başlık altında öncelikle günümüzde sivil toplum kavramının ne anlam ifade ettiği ve sivil toplumun nasıl tanımlandığı ele alınacaktır. Ardından 18.yy ile birlikte sivil toplumun dünya gündemine, dolayısıyla Türkiye gündemine tekrar nasıl girdiği üzerinde durularak son yüzyılda, özellikle seksenli yıllarla birlikte, sivil toplumun kazandığı ivme ve değişim konu edilecektir.

Kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve haberleşmenin tarihte hiç olmadığı kadar yaygın hale gelmesi, örgütlenmenin kolaylaşması, savaşlar ve haksız uygulamalar ile devlete olan güvenin azalması sonucu farklı sivil inisiyatiflerin ortaya çıkması, özellikle son dönemde birey olarak yalnızlaşan modern insanın, post modern dönem ile birlikte cemaat ilişkilerine yönelmesi, sivil toplumu günümüzde çok önemli bir noktaya taşımıştır. Artık küresel bir köy olarak kabul edilen dünyada coğrafyaların, halkların, ulus devletler ile birbirinden ayrımı anlamsızlaşmıştır. Açe'de, Endonezya'da yaşanan bir felakete dünyanın bir başka ucundan yardım gönderilebilmektedir. Veya Filistin'de yaşanan bir drama tarihi ve kültürel hiçbir benzerliği olmayan toplumlardan tepkiler yükselebilmektedir. Bu çabalar çoğu zaman devlet desteğinden bağımsız hatta devlete rağmen gerçekleşmektedir. (Ryfman, 2006: 22) Nihayet sivil toplumun önemi hem nicelik hem de nitelik olarak artmaktadır. Bugün sivil toplum örgütleri farklı yapılanmalar şeklinde toplum içinde yaygınlaşırken, farklı alanlarda çalışan gönüllü örgütlerden, düşünce kuruluşlarına, sosyal hareketlerden vatandaşlık inisiyatiflerine, hükümet-dışı örgütlerden sendikalara ve meslek odalarına kadar geniş bir yelpaze içinde hareket eden bir yapıya bürünmüştür. (Keyman, "Avrupa'da ve Türkiye'de sivil toplum", 2004) Günümüzde insanlar bir araya gelerek oluşturdukları cemiyetleri, alışılagelmiş din, ırk, vatandaşlık gibi kimliklerin üzerinde görmeye başlamışlardır. Bu noktaya varılmasında, bahsedilen klasik kimlikler üzerinden oluşturulan çatışmalar ve bu çatışmalar sonucunda yaşanan savaşlar, açlık, sömürü gibi gayri insani durumların vicdanlarda açtığı derin yaralar önemli rol oynamıştır.

Sivil topluma dair yapılan birkaç tanıma bakmak, günümüzde sivil toplumun neyi ifade ettiğinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Larry Diamond'a göre sivil toplum, "örgütlü sosyal yaşamın gönüllü, kendi kendini üreten, kendi kendini destekleyen, devletten özerk olup bir yasal düzen ya da ortak kurallarla bağlı olan alanıdır… Sivil toplum özel alan ve devlet arasında duran aracı bir varlıktır." (Onbaşı, 2005: 45-46) John Keane'ye göre ise sivil toplum:

> Şiddet karşıtı, kendi kendine örgütlenen, kendi kendini değerlendiren ve yansıtan ve hem birbirleriyle hem de onların eylemlerini sınırlayan ve mümkün kılan devlet kurumlarıyla sürekli bir gerilim içerisinde olma eğiliminde bulunan yasal koruma altındaki devlet dışı kurumların karmaşık ve dinamik bir topluluğunu hem tanımlayan hem de tasavvur eden bir ideal tip kategorisidir (Onbaşı, 2005: 45-46)

Bir başka tanımda ise sivil toplum şöyle tarif edilmektedir:

> Sivil toplum kavramı, devlet denetiminin veya baskısının ulaşamadığı veya belirleyici olmadığı alanlarda bireylerin devletten izin almadan, sorgulanma korkusu taşımadan ve ekonomik ilişkilerin baskısından büyük ölçüde bağımsız hareket ederek tutum belirleyebildikleri, gönüllü ve rızaya dayalı ilişkilerin ve kurumların oluşturulabildiği bir toplumu ifade eder. (Şen, 2008: 35)

Son olarak ise şöyle bir tanıma yer verilecektir:

> Sivil toplum, toplumsal sorunlara etkili ve uzun dönemli çözüm bulma sürecine aktif olarak katılan ve bu temelde de siyasi aktörleri bu çözümleri yaşama geçirecek politikalar üretmeye yönlendirmek için çalışan farklı gönüllü örgütlerin devlet denetimi dışında kurduğu ortak alandır. (Şen, 2008: 35)

Son tanım, günümüzde sivil toplumun yönetime katılımda artan etkisi göz önüne alındığında önemli görülmektedir. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere sivil toplumun ve sivil toplumun örgütlü bir formu olan STK'ların, devletten özerk olmaları, kar amacı gütmemeleri, gönüllülük esasına dayanmaları ve bağımsız olmaları icap eder. Ayrıca sivil toplum şiddetten tamamen uzaklaşmayı gerektirir. Aynı zamanda sivil toplumun yönetime etki bakımından önemli bir güç odağı olabileceği durumunu da göz ardı etmemek gerekir. (Yıldırım, 2005: 67) Sivil toplumun var olabilmesi için gerekli şartları Ömer Çaha dört madde halinde sıralamıştır. Bunlar farklılaşma, örgütlülük, iradi beraberlik ve otonomileşmedir. Toplum ne kadar çok farklı kesimlerden oluşursa karşılıklı bağımlılık o kadar çok olur. Bu durum, toplum içerisinde tek bir zümrenin tahakkümünü engeller. Örgütlenme imkanının olmadığı bir yerde ise sivil toplumdan bahsetmek mümkün değildir. Sivil toplum dernek, vakıf, sendika gibi şekillerle örgütlendiği zaman anlamlı olur. Böyle bir örgütlenmenin olmadığı yerde sivil toplum güç olarak ortaya çıkamaz. Sivil toplumun en önemli şartı gönüllülüktür. Birey organizasyona tamamen kendi iradesiyle katılmalı ve birey olarak grup içerisinde varlığını devam ettirebilmelidir. Sivil toplum dışarıdan müdahaleye kapalı kendi istikametini kendisi çizen bir yapıya sahiptir. Ne devlet, ne sermaye, ne de asker gibi hiçbir unsurun güdümünde olmamalıdır. Bu durum sivil toplumun otonom yapısını ifade eder. (Çaha, 2012: 62-65) Sivil toplum ve demokrasi doğru orantılı olarak hareket eder. Sivil toplumun olduğu yerde demokrasi, demokrasinin olduğu yerde sivil toplum gelişim gösterir. Nitekim demokrasinin işletildiği devletlerde sivil toplumun güçlü olduğu, demokrasinin olmadığı veya iyi işletilmediği ülkelerde sivil toplumun güdük kaldığı görülmektedir. Toplum doğası gereği çoğulcu bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla sivil toplum da bu zemin üzerinde yükselecek, birbirinden ayrı düşünen çok sayıda grup, cemaat, dernek aynı platformda boy gösterecektir. Bunların kavga etmeden ama kendi varlıklarına da halel getirmeden var olabilmeleri, belli noktalarda uzlaşıya varmalarına bağlıdır. Bu uzlaşının temeli bir diğerinin varlık hakkını kabul etmektir. İşte bu uzlaşıyı sağlamak için demokrasinin varlığı hayati bir önem arz etmektedir. (Toker Kılıç, 2005: 49)

1.2. Avrupa'da Sivil Toplum

Sivil toplum Avrupa orijinli bir kavram olup ilk ortaya çıktığı coğrafya yine burasıdır. Bu yüzden sivil toplumun ortaya çıkışı ve gelişimini görmek için sivil toplumun Avrupa'daki serüvenini izlemek gerekmektedir. Ayrıca Türkiye'nin sivil toplum serüveni, Avrupa'da sivil toplum alanında meydana gelen gelişmelerden bağımsız değildir. Bu yüzden yine Türkiye'deki sivil toplum ele alınmadan önce, Avrupa'daki sivil topluma değinilmesi yerinde olacaktır.

Her ne kadar Avrupa'da sivil toplumun tarihi Eski Yunan'a kadar götürülebilse de, modern anlamda sivil toplumun temelleri 13. yy 'da atılmıştır. Avrupa'da zenginleşme, lüks hayat, özel hayat ve özel mülkiyetin yaygınlaşması ile sivil toplumun önü açılmıştır. Bu dönemde özel alana ve özel alanın toplum içinde zuhur eden kurumu aileye, güçlü bir vurgu yapıldığı gözlemlenmektedir. Aile, ekonomik hayatın tam ortasında bulunması ve sosyal statünün kaynağı olması nedeniyle çok ehemmiyet verilen bir kurumdu. Üretimin aile içerisinde gerçekleşmesi, dolayısıyla sermayenin de burada büyümesi, bireylerin ailelerinden aldıkları paye ile sosyalleşmesi, kendilerini aile ile anlamlandırmaları, bu dönemde ailenin merkezi bir konumda olmasının başlıca sebeplerindendir. Sonuç olarak aile, devletin ve kilisenin karşısına önemli bir güç odağı ve kimlik olarak çıkmıştır. Bu durum aileyi sivil toplumun gelişiminde önemli bir etken haline getirmiştir. Avrupa'da aynı dönemlerde etkin olan esnaf loncaları da sivil toplumun gelişiminde önemli pay sahibi olmuştur. Ekonomik alanda pek çok yetkisi olan bu loncalar şehirlerin şekillenmesinde rol oynamıştır. Orta çağ Avrupası'nda feodal toplumsal yapı ve güçlü kilise otoritesi sebebiyle mutlak otoriteye sahip bir merkezi devlet yapısı oluşturulamamıştır. Devlet yukarıda bahsedilen unsurlar tarafından çevrelenmiş ve bu durum devletin, toplumun farklı kesimleri arasında dengeleyici unsur olarak görev ifa etmesinin önünü açmıştır. Devletin bu fonksiyonu sivil toplumun gelişiminde önemli köşe taşlarından birini oluşturmaktadır. (Çaha, 2012: 90-102)

Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ile birlikte Avrupa toplumunda köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bunların başında serbest pazar hakkı gelmektedir. Aristokratların ve kilisenin dışında pazarı elinde bulunduran ve bu pazarı yönlendiren bir zümre ortaya çıkmıştır. Bu zümrenin ekonomik gücü giderek artarken eş zamanlı olarak toplumda yeni bir sınıf meydana getirmişlerdir. Burjuva olarak adlandırılan bu sınıf aristokrasinin ve kilisenin karşısında önemli bir güç oluşturarak birtakım taleplerde bulunmuştur. Bu talepler sivil toplum için önemli olan birey ve bireysel hakların gündeme gelmesini sağlamıştır. Aile, üretimin merkezi ve statü kaynağı olmaktan çıkarak toplumdaki önemini kaybetmiştir. Sıradan bir köylünün çocuğu ticaret yaparak zengin olabilirken, soylular tarafından dikkate alınır hale gelmiştir. Tüm bu gelişmeler zenginliğin kaynağı ve mülkiyet haklarının değişimini beraberinde getirmiştir. Önceleri sahip olunan toprak ile ölçülen zenginlik anlamsızlaşmıştır. Yaptıkları büyük ticari faaliyetler ile altın gibi değerli madenlere sahip olan burjuvanın zenginliği yeni mülk edinme yolarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Hem serbest pazarın ve burjuvanın ortaya çıkışı, hem de mülkiyet hakkının doğuşu yerleşik düzene (soylular, devlet, kilise) karşı girişilen bir mücadelenin sonucunda gerçekleşmiştir. İşte bu mücadele, 18.yy'da sivil toplumun daha önce olduğundan çok daha farklı şekilde Avrupa gündemine gelişini hazırlamıştır. (Keyman, 2004: 2-4) Ayrıca zengin iş imkanları nedeniyle kentlere göç artmış, birbirinden farklı olan birçok insan yan yana yaşamak durumunda kalmıştır.

Yukarıda izah edilen süreçler sonucunda, Eski Yunan'dan sonra değişerek çok farklı bir anlamla Avrupa'nın gündemine giren sivil toplum, 1970'lerle birlikte yeniden bir kırılma yaşamıştır. Batı Avrupa'da yükselen işçi hakları talepleri bir süre sonra karşılık bulmuş ve sivil toplumun bu talepleri, hükümetleri sosyal devlet olmaya zorlamıştır. Fakat bu yıllarda Doğu Avrupa çok farklı bir süreç yaşamıştır. Doğu Avrupa ile birlikte Latin Amerika ülkelerinde, despot yönetimlere karşı yürütülen demokrasi mücadeleleri, sivil toplumu tekrar ve güçlü bir şekilde gündeme getirmiştir. Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya gibi ülkelerde başlayan hak talepleri devletlerin direnç göstermesi sonucu ayaklanmalara dönüşmüştür. 1956 Budapeşte ve 1968 Prag baharlarında halk, hak ve özgürlükler için ayaklanmıştır. Bu ayaklanmaların çoğu kanlı şekilde bastırılmasına rağmen sivil toplum pes etmemiştir. Sivil toplum spontane tepkiler vermek yerine daha örgütlü oluşumlarla mücadele yoluna gitmiştir. Polonya'da 1976 yılında kurulan İşçi Savunma Komitesi, sivil toplumun örgütlü olarak mücadeleye devam etmesinin önemli örneklerinden birisi olmuştur. Takip eden dönemde bu tür oluşumlar çoğalmış ve sivil toplum, despot yönetimlere karşı mücadelede önemli başarılar elde etmiştir. (İçduygu, Meydanoğlu, Sert, 2011: 50; Çaha, 2012:112-127) Nihayet başlangıçta modernitenin tezahürü olan, daha çok pazar ilişkileri ve mülkiyet haklarıyla bağlantılı görülen sivil toplum, gelişen yeni sürecin sonunda demokrasi ve demokrasiden mülhem, insan hakları, yönetime katılım, düşünce özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü gibi kavramlarla birlikte anılır olmuştur. Sonuç olarak önceleri özel yaşamın parçası olan sivil toplum, kamusal alana taşınmış ve devletlerin kararlarını etkileyen hatta etki alanları devletleri aşan bir konuma ulaşmıştır. Tüm bunlar sivil toplumu güçlü ve işlevsel kılarken onu özellikle devletin karşısında önemli bir güç haline getirmiştir.

2. Türkiye'de Sivil Toplumun Gelişimi

2.1. Osmanlı'da Sivil Toplum

Avrupa'da sivil toplumun ortaya çıkışının önemli sebeplerinden sayılan merkezi devlet yapılanmasının zayıf olması, toplumsal sınıfların varlığı ve hem bu sınıflar arasında hem de sınıflar ile devlet arasında bir gerilimin mevcut olması, serbest pazar, bireysel haklar kavramı gibi durumlar Osmanlı'da mevcut değildir. Osmanlı Devleti merkezi yönetimin çok güçlü olduğu bir devlet olmuştur. Avrupa tarzı toplumsal sınıfların olmadığı Osmanlı Devleti'nde, devlet ile toplum arasında aracı konumunda olan yapılardan söz etmek mümkün değildir. Her ne kadar tasavvuf kurumu ve ulemanın bir kısmı böyle bir görev ifa etmiş olsa bile, bu işlev Avrupa'daki tecrübelerden çok farklı olmuştur. Ayrıca devletin otoritesi, toplum ile arasında var olan bir sözleşmeden (vatandaşlık)

kaynaklı değil, şeriat ve hanedanın otoritesi ile birlikte daha çok devletin elinde bulunan güçten kaynaklıdır. Osmanlı'da devlet ile toplum birbiriyle en üst seviyede bütünleşmiştir. Avrupa'da sivil toplumun gelişmesinde başat rol oynayan serbest pazar Osmanlı'da mevcut değildir. Devlet tüm ekonomik faaliyetlerin yürütücüsü ve denetleyicisidir. Sadece pazar değil, ekonominin temeli olan toprak ve kullanım hakkı da bütünüyle devlet kontrolünde olmuştur. Modern anlamda birey ve birey hakları kavramı Osmanlı'da gelişmemiştir. Önemli olan birey değil devlettir, dirlik ve beraberliktir. Bu durum Osmanlı toplumunda zulüm ve adaletsizliğin hüküm sürdüğü anlamına gelmez. Aksine İslam kaynaklı olarak birçok konuda insana, Avrupa ülkelerinden çok daha fazla değer verildiği bilinmektedir. Ancak modern anlamda birey kavramının ön plana çıkmaması, Osmanlı toplumunu Avrupa'dakine benzer bir sivil toplum tecrübesinden uzak tutmuştur. Avrupa'dan farklı olmakla birlikte Osmanlı toplumunda da toplumsal sınıf olarak nitelenebilecek yapılar mevcuttur. Ancak burada statünün kaynağı üretim değil bizatihi devletin kendisidir. (Arslan, 2010) Bir kimse devletin kendisine verdiği ünvanlar ile toplumda statü elde eder. Örneğin ekonominin en önemli parçası olan tımar sistemini işleten tımar sahipleri devletin lütfu ve icazeti ile ekonomik güç elde etmektedir. Devlet istediği zaman bu kişilerin sahip oldukları statü ve ayrıcalıkları ellerinden alabilir. Daha sonraki dönemlerde tımar sisteminin kaldırılması ile ortaya çıkan "ayanlar" her ne kadar Avrupa tarzı bir burjuva kesimini andırsa bile aslında çok farklıdır. Zaman zaman güçlü olmalarına rağmen ayanlar statülerini devletten alan bir sınıf olmuştur. Nitekim devlet merkezi otoriteye tehdit olarak hissettiği anda ayan sistemini ortadan kaldırmıştır. (Karpat, 2010: 28-34) Osmanlı'da, özellikle üst düzey bürokratlara çok büyük değer verildiği bilinmektedir. Bu bürokratlar devletin kendilerine verdiği görev ve yetki ile statü sahibi olurlar. Osmanlı toplumunda bir başka önemli toplumsal sınıfı ulema kesimi oluşturmaktaydı. Ulemanın yetişmesi, hocalık yapması, üst düzey görevler alması hep devlete ve devletle arasındaki ilişkiye bağlı olmuştur. Bu yüzden ulema sınıfı da tıpkı diğerleri gibi devlet karşısında bir güç odağı oluşturamamıştır. (Çaha, "Osmanlı'da sivil toplum", 1994": 84-88)

Tüm bunlara rağmen Osmanlı'da sivil toplum unsurları olarak tanımlanabilecek yapılar mevcut olduğu ifade edilmelidir. Bunların başında bizatihi devletin yapısı gelmektedir. Her ne kadar devlet mutlak bir otoriteye sahip olsa bile bu otorite şeriat ile sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırmanın topluma ciddi bir hareket alanı açtığı görülmektedir. Yine Osmanlı devletinde kültürel yapıya devletin müdahalesi söz konusu değildir. Farklı din mensuplarının, farklı etnik unsurların bir arada yaşamasına karşın kimse örf, adet ve geleneklerini yaşatma noktasında sınırlandırılmamıştır. Her din mensubu kendi inancının gereği olan dini yaşama, öğretme ve yayma hakkına sahip olmuş, her etnik grup ana dilini serbestçe kullanabildiği gibi istediği takdirde ana dilde eğitim yapabilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde yönetici ile yönetilen arasında bir sözleşme olmamasına rağmen devlet, halk ile arasındaki ilişkiye önem vermiş, halkın menfaatlerini koruma noktasında titiz davranmıştır. Bu yüzden halk ile yönetim arasında belli bir karşılıklı rızanın varlığından söz edilebilir. (Dağ, 2014: 2-4) Sivil topluma örnek teşkil edebilecek bir başka yapı da lonca teşkilatıdır. Loncalar mesleğe çırak yetiştirmenin yanında insani değerlerin vaazı, gençlerin sorunlarıyla alakadar olma, askeri alana katkı, sosyal hizmetler gibi konularda faaliyet göstermekteydiler. Ayrıca loncalar zengin ile fakir, üretici ile tüketici, devlet ile toplum arasında aracı görevi üstlenirken, herhangi bir kesimin haksızlığa uğramasının önüne geçmekteydiler. Loncaların devletin kontrolünde olmasına hatta bir ölçüde devletin kendisine verdiği görevleri yerine getirmesine karşın, yukarıda ifade edilen yapıları ile sivil toplum açısından önemli bir görev ifa ettiği söylenebilir. (Selahattin, 2012: 85-86) Osmanlı vakıf sistemi sivil toplumun bir başka unsuru olarak kabul edilebilir. Vakıflar, bağımsız yönetimleri, kendilerine ait ekonomik kaynakları ile günümüz sivil toplum kuruluşlarını andırmaktadır. Bugün devletin görevi olan dolayısıyla devletin inisiyatifi ile yapılan pek çok faaliyet vakıflar eli ile yapılmaktaydı. Çeşme, köprü, yol, medrese gibi hizmetlerin vakıfların inisiyatifi ile yapıldığı bilinmektedir. Vakıfların bu alanlarda yaptıkları hizmetler, devletin sivil topluma ne kadar geniş alan açabildiğinin göstergesi konumundadır. (Buluş, 2009: 24-28) Bundan dolayıdır ki, normalde devlet inisiyatifi ile kurulan çoğu Osmanlı şehri şekillenme sürecinde sivil toplumun müdahalesine açık olmuştur. (Acun, 2005: 55-57)

Tasavvuf Osmanlı'da önemli toplumsal kurumlardan birisi olmuştur. Tarikatlar şeklinde örgütlenen bu kurum, Türklerin Anadolu'ya gelişinden bu yana önemli görevler ifa etmiştir. Tarikatların devletten tamamen bağımsız olduğunu söylemek mümkün değildir. Osmanlı devleti ehli sünnet itikadı içerisinde hareket eden ve devlete karşı tehdit oluşturmayan tarikatlar ile iyi ilişkiler kurmuş, bunların birçoğunu desteklemiş, onlara kolaylıklar sağlamıştır. Bu tarikatlar devlet tarafından denetlenmesine rağmen, onların özerk yapılarına hiçbir zaman zarar verilmemiştir. Buna karşın devlete karşı isyanın parçası olan ve ehli sünnet itikadı dışında kalan kesime karşı ciddi yaptırımlar uygulanmıştır. Bu tarikatların faaliyetlerinin sınırlandırıldığına, sonlandırıldığına hatta yöneticilerin ağır cezalara çarptırıldığına rastlamak mümkündür. Devletin tarikatlar üzerindeki bu etkisine rağmen tarikatların sivil toplum unsuru kabul edilebilecek pek çok özelliğinden bahsetmek mümkündür. Yukarıda ifade edildiği üzere tarikatların önemli ölçüde özerk bir yapıya sahip olduğu unutulmamalıdır. Tarikat içi hiyerarşi, faaliyet alanları gibi konularda tarikatlar tamamen bağımsızdırlar. Ayrıca ehli sünnet içerisinde olup meşrep itibari ile birbirinden farklılaşabilen tarikatların varlıklarını devam ettirebilmelerini, sivil toplumun var olmasının şartlarından kabul edilen "farklılaşma"nın bir tezahürü olarak nitelendirmek mümkündür. (Özdemir, 1994: 279-282) Tarikatların gelirleri arasında devlet tarafından tahsis edilen araziler ve mallar önemli bir yer tutar. Fakat devlet desteği dışında halkın kendi imkanları ile yaptıkları infakların tarikatların asıl gelir kaynakları olduğu bilinmektedir. Bu durum sınırlı da olsa tarikatların devletten bağımsız ekonomik güce sahip olduğunu göstermektedir. Tarikatların vakıflarla iç içe olması hasebiyle bu gruplar, vakıfların yaptığı eğitim, sağlık gibi sosyal hizmetleri yerine getirebilen bir yapıya sahip olmuştur. Son olarak yeri geldiğinde tarikatların devlet ile halk arasında uzlaştırıcı bir rol üstlendiği hususunu dile getirmekte fayda var. Tüm bunlar Osmanlı'da sivil toplum unsuru olarak ifade edilebilecek yapıları oluşturmaktadır. (Özdemir, 1994: 289)

2.2. Türkiye'de Sivil Toplum

Osmanlı'da modernleşme ile birlikte devlet kurumları başta olmak üzere pek çok alanda reformlar yapılmıştır. Bu reformlar sonucunda anayasal bir sistem ortaya çıkmış, zaten bürokrasi tarafından çevrelenen padişahın yetkileri daha da sınırlandırılmıştır. Bunlar sivil toplumun daha fazla güçlenmesini gerektiren gelişmeler olmasına karşın Osmanlı'da sivil toplum gelişmek bir yana dursun gerilemiştir. Çünkü ortaya çıkan devletçi seçkin zümre çok fazla güçlenmiş ve bu zümre toplumsal farklılaşmaya tahammül göstermemiştir. Ayrıca bu seçkinler klasik anlayışla, devleti sivil topluma öncelemişlerdir. Devletçi seçkinlerin önemli bir özelliği ise devletin gücünü kullanarak halkı modernleştirme çabası olmuştur. (Uğur, 1998: 11-12) Osmanlı'nın yıkılması ile birlikte bu durum daha ağır bir hal almıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonra sivil toplum için gerekli şartların iyice ortadan kalktığı söylenebilir. 1923-1950 yılları arasında faaliyet gösteren tek dernek, CHP ideolojisini yaymakla görevli olan Halk Evleri olmuştur. Tıpkı Osmanlı'nın son dönemlerinde olduğu gibi devletçi elit halkı terbiye edilmesi gereken bir kitle olarak görmüş ve onları değiştirmek için çok daha büyük bir güçle halka karşı mücadeleye girişmiştir. Bu noktada, yönetimde tek adam anlayışının hâkim olması önemli bir vakadır. Osmanlı'da eskiden beri süregelen farklı dini, etnik, kültürel ve geleneksel formlar görmezden gelinerek tek tipleşmeye gidilmiştir. (Kentel, 2003: 3-6)

Bu dönemin en belirgin özelliklerinden birisi devletin tek partili sistem ile yönetilmiş olmasıdır. Sivil toplumun yönetime katkısı açısından tek parti dönemi büyük bir hayal kırıklığıdır. Zaten vakıfların kapatılması, tüm mallarının hazineye devredilmesi gibi uygulamalarla sivil toplumun organize olan tüm şekilleri ortadan kaldırılmış, siyasi parti olarak bu mücadeleyi devam ettirmek isteyenler de sert müdahalelerle engellenmiştir. (Uluç, 2013: 406-409) Yine bu dönemde özel teşebbüs ortadan kalkmış, ekonomi devletin ve devleti elinde tutan bir grup elitin kontrolünde olmuştur. Demokrat Partinin kurulup serbest seçimler sonucunda iktidara gelmesi Türkiye'de yeni bir dönemin miladı olmuştur. İnsan hakları açısından yaşanan acı tecrübelere, demokrasinin sürekli inkıtaına rağmen sivil toplum 1950-1980 yılları arasında belli bir mesafe almıştır. Devletçi elitin baskısı sürekli üzerlerinde olsa bile gücünü halktan alan bir siyasi elit oluşmaya başlamıştır. (Uluç,

2013: 410-413) Toplumsal farklılaşmanın önü bir nebze olsun açılmış, halk özellikle siyasi partiler aracılığı ile farklı düşünce, kültür ve geleneklerini ifade edebilir konuma gelmiştir.

1980 sonrası dönem sivil toplum için yeni fırsatların ortaya çıktığı yeni bir dönem olmuştur. Sosyalist ülkelerde dile getirilen demokrasi talepleri, sivil toplumun örgütlenme kapasitesi ve etkisini artırması açısından ciddi bir tecrübe olmuştur. Sivil toplumun bu mücadelede başarıya ulaşması onu farklı boyutlarıyla tekrar dünya gündemine getirmiştir. Sivil toplum, demokrasi, insan hakları, liberalizm gibi söylemlerle birlikte anılır olmuştur. Türkiye'de de buna paralel gelişmeler meydana gelmiştir. İlk değişim ekonomi alanında meydana gelecektir. Liberal ekonomi programları hayata geçirilmeye başlanmış, Türkiye ekonomisi dünyaya açılmıştır. Darbeler ve bürokratik güç ile sivil toplum üzerinde sürekli hissedilen devletçi baskı sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde İslami hareket ve Kürt hareketi sivil toplum olarak devlete karşı büyük bir direnç oluşturmuştur. Yine kadın hareketleri sivil toplumun önemli bir yüzü haline gelmiştir. Tüm bu gelişmelerin Türkiye'nin Avrupa Birliği süreciyle yakından ilgili olduğu gözden kaçmamalıdır. (Onbaşı, 2005: 63-67) Özelleştirmelerle devletin ekonomi üzerindeki etkisi azalmış, demokratik reformlar hayata geçirilmiş, özellikle yerel yönetimlerde sivil topluma hiç olmadığı kadar yer verilmiştir. Bunun yanında sivil toplum için geçmişteki ideolojik kamplaşmalar kısmen anlamsızlaşarak ilgi daha çok hava kirliliği, sağlık, turizm, çevre, insan hakları, dinsel haklar, etnik haklar ve kadın hakları üzerinde yoğunlaşmıştır. (Çaha, Sivil toplum aydınlar ve demokrasi, 2008: 146-150)

90'lı yıllar ilginç tecrübelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. İslamcılar kurdukları dernekler, vakıflar, gazeteler, dergiler ile başarılı faaliyetlere imza atmış, kendilerini topluma anlatarak geniş bir kesimi harekete geçirmiştir. Bu durum kendisini siyasette de göstermeye başlamıştır. Örneğin o dönem İslami hareketin siyasi tezahürü olan Refah Partisinin oy oranları tahminlerin üzerinde artış göstermiş nihayetinde birinci parti olmuştur. (Seçim Arşivi, 1995) Bunun üzerine devletçi elit başta olmak üzere yerleşik düzenin tüm unsurları karşı atağa geçmiş ve bu süreç darbe ile sonuçlanmıştır. 12 Eylül'ün ardından yeni bir ara dönem daha yaşayan Türkiye ekonomik, siyasal, toplumsal alanlarda büyük yaralar almıştır. Sivil toplum budanmış, insan hakları ihlalleri çok ciddi boyutlara ulaşmıştır.

Türkiye'de Ak Parti iktidarı yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 90'lı yıllarda uygulanan politikalar devlete olan güveni sarsmış, halk yeni bir siyasi tercihte bulunarak daha önce mecliste bulunan partileri meclis dışında bırakmıştır. Bu yeni dönemle birlikte ekonomi öncelenirken güvenlik ve demokrasi dengesine dikkat edilmiştir. Demokratik reformlar hız kazanmış, ekonomi daha sağlıklı bir zemine çekilmiştir. Türkiye'nin AB ile yürüttüğü müzakerelerin bu sürece katkı verdiğini belirtmek gerekir. (Keyman, Türkiye'de sivil toplumun serüveni: imkansızlıklar içinde bir vaha, 2006: 30-39) Toplumsal farklılaşma bu dönemde daha belirgin olmaya başlamıştır. İslamcı hareket ve muhafazakâr toplum kendisine daha geniş bir alan bulmuştur. Oluşan serbest ortamla birlikte muhafazakâr kesimin değerleri daha fazla toplumsal kabul görmüş, değer verilen bazı semboller daha görünür hale gelmiştir. Bu sürece oluşturulan başarılı sivil toplum örgütlenmesinin ciddi katkısı olduğu söylenebilir. Toplumsal farklılaşmanın çeşitlenmesinden Kürt hareketi de payını almıştır. Kürt sorunu ile ilgili birçok cesur adım atılırken, Kürt hareketi ilk defa silah dışı bir mücadeleyi ciddi anlamda düşünür hale gelmiştir. Bu noktaya gelinmesinde, yapılan reformlarla birlikte Kürt hareketine, kendini örgütlü olarak hem sivil toplumda hem de siyasette serbestçe ifade edebilme şansı verilmiş olmasının önemli payı vardır. Ancak bu teşebbüs çeşitli sebeplerle başarıya ulaşamamıştır. Bu yeni dönemin karakteristik özelliklerinden bir tanesi askeri vesayetin tamamen ortadan kaldırılması olmuştur. Askeri vesayetin ortadan kalkması demokrasinin güçlenmesini, demokrasinin güçlenmesi sivil toplumun gelişmesini beraberinde getirmiştir. Türkiye ekonomisinin dünyaya açılması, hiç olmadığı kadar hız kazanmıştır. İhracat temelli büyüme ile toplumun farklı kesimleri, devletten bağımsız ekonomik büyüme noktasında ciddi mesafe kat etmiştir. Bir başka önemli husus olarak küreselleşmenin geldiği boyut zikredilebilir. Bugün özellikle sosyal medya ile sivil toplumun eline çok büyük bir silah geçmiştir. Kolay manipüle edilebilen bir alan olmasına

rağmen iletişimin bu kadar hızlı olması ve siyasi sınırları anlamsız kılması sivil toplum için yeni fırsatları beraberinde getirmektedir. Bugün sivil toplumun yönetime katılım oranı yükselmiş ve sivil topluma fon sağlayan kaynaklar çeşitlenmiştir. Örgütlenme özgürlüğü alanında yapılan reformlar sivil toplumu daha rahat hareket eden bir noktaya ulaştırmıştır. Yukarıda bahsedilen süreçler neticesinde, Türkiye'de sivil toplum önemli bir güç haline gelmiştir.

3. Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları

Yukarıda izah edilen süreçlerin neticesinde, Türkiye'de sivil toplum hatırı sayılır bir ilerleme kaydetmiştir. Bunun en açık örneklerini sivil toplum kuruluşlarının geldiği nokta itibariyle görmek mümkündür. Örgütlenme hakkı sağlıklı sivil toplumun vazgeçilmez unsurudur. Bu yüzden bir ülkedeki sivil toplumun hangi düzeyde olduğunu anlamak açısından, o ülkedeki sivil toplum kuruluşlarının (STK) hangi düzeyde olduğu önemli bir göstergedir. Türkiye'de sivil toplum çeşitli formlarda örgütlenerek, çeşitli amaçlara yönelik faaliyetler gerçekleştirmektedir. Türkiye'de sivil toplum kuruluşları, vakıflar, sendikalar, meslek odaları ve dernekler gibi formlar altında örgütlenerek faaliyet göstermektedir. Bu başlık altında en yaygın iki sivil toplum kuruluşu örgütlenmesi olan vakıflar ve dernekler üzerinde durulacaktır.

3.1. Vakıflar

DİA'da vakfın tanımı şu şekilde yapılmıştır: "Sözlükte "durmak; durdurmak, alıkoymak" anlamındaki vakıf (vakf) kelimesi terim olarak "bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye ebediyen tahsisi" şeklinde özetlenebilecek hukukî bir işlemle kurulan ve İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır müessesesini ifade eder." (Günay, 2012: 475)

Tarihimizde vakıflar çok önemli bir yer tutmuş ve İslam Medeniyeti "vakıf medeniyeti" olarak nitelendirilmiştir. Vakıfların tarihi İslamdan önceki dönemlere kadar uzanmaktadır. Eski Yunan, Roma, Bizans ve eski Türk kavimlerinde vakıflara rastlamak mümkündür. Özellikle Bizans döneminde vakıf ve vakıf hukukunun önemli gelişim gösterdiği ifade edilmektedir. Ancak İslam Medeniyeti ile birlikte vakıf geleneği altın çağını yakalamıştır. İslam'ın ilk yıllarından itibaren vakıf örnekleri ile karşılaşılmaktadır. Hz. Muhammed'in fakirlerin kullanımına vakfettiği Fedek arazisi ilk vakıf örneğidir. Hz. Ömer'in vakfettiği Semğ Hurmalığı, Hz. Osman'ın vakfettiği su kuyusu ve Hz. Ebubekir, Hz. Ali, Abdullah İbni Zübeyr gibi sahabelere ait vakfiyeler diğer vakıf örneklerinden bazılarıdır. (Köprülü, 1951: 497) Ayrıca bunun yanında Kabe'nin Hz. İbrahim tarafından vakfedilmesinin ilk vakıf örneği olduğu görüşünü serdedenler de mevcuttur. Dört halife dönemi ve sonrasında vakıflar hızla yaygınlaşmıştır. Türklerin İslam'ı kabulü ile birlikte vakıf kültürüne önemli katkı sundukları görülmektedir. Bunun ilk örneği Karahanlılar döneminde görülmüş ardından Selçuklular ve Osmanlılar ile vakıf kültürünün en güzel örnekleri sergilenmiştir. İslam geleneğinde çok önem verilen vakıflar, eğitim-öğretim, dini hizmetler, sağlık hizmetleri, sosyal yardım hizmetleri, ulaşım ve şehircilik hizmetleri, askeri hizmetler, ekonomik hizmetler ve kültür hizmetleri gibi geniş bir alanda faaliyet göstermişlerdir. Darulaceze, Hilaliahmer, Daruleytam, Vakıf Gureba Hastanesi gibi cemiyetler, Osmanlı'da özellikle sosyal yardımlaşma konusunda ön plana çıkan vakıf örneklerinden bazılarıdır. Osmanlı'nın son döneminde kurulan bir nazırlık ile denetlenen vakıf hizmetleri, Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte tesis edilen Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından denetlenmeye başlanmıştır. (Yüksel, 2003: 22-31; Köprülü, 1951: 479-492) Bugün hukuki anlamda dört farklı vakıf türü kabul edilmektedir. Bunlar mazbut vakıflar, mülhak ve esnaf vakıfları, cemaat vakıfları, Türk Medeni Kanunu'na tabi vakıflar olarak sıralanmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı istatistik bilgilere bakarak, vakıfların bugününü daha rahat değerlendirmek mümkün olacaktır. Burada Vakıflar Kanunu'na tabi olan, cumhuriyetten sonra kurulmuş vakıflara ait veriler değerlendirilecektir.

Tablo 1: Yıllara Göre Yeni Vakıf Sayıları

Yıllar	1980	1990	2000	2010	2019
Vakıf Sayısı	604	2.356	4.560	4.504	5.268

Türkiye'de 12 Eylül darbesi ardından, dünyadaki gelişmelere paralel olarak demokratikleşme çabalarının gündeme geldiği ve sivil toplumun güçlenmeye başladığı daha önce ifade edilmişti. Sivil toplumun örgütlenmesinin önündeki engelleri aşmaya yönelik adımlar neticesinde Tablo 1'de görüldüğü gibi 1980-1990 yılları arasında vakıf sayılarında patlama olmuş, vakıflar önceki sayılarının dört katına ulaşmıştır. Bu artış eğilimi devam etmiş ve 1990-2000 yılları arasında vakıf sayıları iki kat daha artış göstermiştir. 2000-2010 yılları arasında neredeyse aynı düzlemde devam eden vakıf sayıları 2010 sonrasında tekrar artış eğilimi göstermiştir. (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2019) Dönemin şartlarından bağımsız değerlendirilecek olursa bu artışların anormal olduğu ifade edilebilir. Fakat bu veriler kendisine ket vurulan sivil toplumun hareket alanı bulduğunda ortaya koyduğu tepki olarak yorumlanmalıdır. Nitekim ilerleyen yıllarla birlikte bu artış oranının azaldığı ve denge profilini yakalamaya başladığı görülmektedir.

İstenilen düzeylerde olmasa bile nicelikleriyle beraber vakıfların niteliklerinin de arttığını söylemek mümkündür. Çünkü vakıfların nitelikleri açısından en önemli verilerden birini, sahip oldukları gelirler oluşturmaktadır. Güçlü sivil toplum güçlü maddi yapıyla tahkim edilebilir. 2012-2019 yıllarına ait istatistiklere bakıldığında Türkiye'de vakıfların gelirlerinin genel olarak artış göstermekte olduğu görülmektedir. Özellikle vakıflara yapılan üye ödentileri ve bağışlarda görülen artış, bu ekonomik büyümenin büyük oranda kamu kuruluşları desteğinin dışında olduğunu göstermesi açısından oldukça anlamlıdır. Vakıfların artan gelirleriyle birlikte yaptıkları faaliyetlere ayırdıkları kaynaklar da artış göstermiştir. Bunlar içerisinde en dikkat çekici olanları sosyal hizmetler ve eğitim alanında yapılan harcamalarda görülen artış olmuştur. (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2019) Vakıfların faaliyet yaptıkları alanlara göz atmak sivil toplumun ilgisinin neye yönelik olduğunu anlamak açısından önemlidir. 2018 yılında hangi alanda kaç vakfın faaliyet yaptığı incelendiğinde vakıfların sırasıyla en çok eğitim, sosyal yardım, sağlık ve sosyal hizmet… alanlarında faaliyetler yaptığı görülmektedir. Yine hedef kitlelerine göre vakıflar incelendiğinde vakıfların sırasıyla en çok çocuklar ve gençler, yoksullar, kadınlar, yaşlılar ile engellileri hedef kitleleri olarak belirledikleri görülmektedir. (Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2018: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2018) Eğitimin vakıfların en çok faaliyet yaptıkları alan olması dikkate değerdir. Vakıfların faaliyetlerinde eğitimi öncelemesi sivil toplumda eğitime dair bir ilginin göstergesi kabul edilebilir. Bu durum devletin yapmış olduğu eğitim faaliyetlerinin yetersizliği şeklinde yorumlanabileceği gibi, eğitim seviyesinin artmasıyla doğru orantılı olarak yükselen bir bilinç sonucunda toplumun eğitim faaliyetlerine olan ilgisinin artması şeklinde de yorumlanabilir. Nitekim vakıf üniversitelerinin ve çeşitli kademelerde eğitim faaliyetleri yapan vakıfların sayılarındaki artış bu görüşü desteklemektedir. 1984 yılında sadece bir olan vakıf üniversitesi sayısı 2011 yılına gelindiğinde 62 olmuştur. YÖK'ün hazırladığı Vakıf Yüksek Öğretim Kurumları 2019 raporuna göre ise hali hazırda 77 vakıf üniversitesi bulunmaktadır. (Vakıf yüksek öğretim kurumları 2019, 2019)

Bir diğer dikkat çeken faaliyet sınıfı sosyal yardımlardır. Özellikle insani yardım alanında ciddi çalışmalar yapan Türkiye, dünyada en fazla insani yardım yapan üçüncü ülke konumuna yükselmiştir. (Sever, Umut, Salman, Cansuz Kurt, 2018) Acaba insani yardım yapan STK'larda faaliyet gösteren kişi sayısı, bazı Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında nasıl bir tablo ile karşılaşılmaktadır? WVS'nin araştırmasında katılımcılara herhangi bir insani yardım kuruluşuna üye olup olmadığı, üye ise aktif olup olmadığı sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplar Tablo 2'de derlenmiştir. (Ülkelere göre insani yardım kuruluşlarına üye olma durumu, 2014) Gerek araştırmanın yapıldığı tarihin nispeten eski olması, gerek ilgili ülkelerin dernekler masalarından derlenmiş istatistik verilerden oluşmaması gibi noksanlıklarına rağmen bu araştırmanın konumuz açısından ufuk açıcı olduğu ifade edilmelidir.

Tablo 2: Ülkelere Göre İnsani Yardım Kuruluşlarına Üye Olma Durumu

	Toplam	Almanya	Hollanda	İspanya	Türkiye
Üye değilim	89.3%	86.7%	84.0%	91.7%	97.2%
Aktif olmayan üyeyim	6.9%	7.7%	12.9%	3.5%	1.3%
Aktif üyeyim	3.5%	5.6%	3.0%	3.9%	1.1%
Bilmiyorum	0.1%	0.1%	-	0.1%	0.2%
Cevapsız	0.2%	-	0.2%	0.9%	0.2%

Bu verilere göre Almanya'da insani yardım kuruluşlarına üye olanların ülke nüfusuna oranı %13,3 iken bunların %7,7'sini aktif olmayan, %5,6'sını aktif olan üyeler oluşturmaktadır. Hollanda'da toplam üye oranı %15,9 olup bunların %12,9'unu aktif olmayan, %3'ünü ise aktif olan üyeler oluşturmaktadır. Aynı veriler bazında İspanya'ya bakıldığında toplam üye oranı %7,4 iken bunların %3,5'ini aktif olmayan, %3,9'unu aktif olan üyeler oluşturmaktadır. Türkiye'deki insani yardım kuruluşlarında faaliyet gösterenlerin oranları ise toplamda %2,5 iken bunların %1,4'ünü aktif olmayan, %1,1'ini aktif olan üyeler oluşturmaktadır. Türkiye insani yardıma harcadığı para bakımından çok büyük mesafe almış ve bu alanda üst sıralara yükselmiştir. Ancak insani yardım faaliyetleri yapan kuruluşlara üye olan ve çalışan kişi bakımından Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında Türkiye'nin geride olduğu görülmektedir.

3.2. Dernekler

Batı'da sanayi devrimiyle birlikte şehirlere göç artmış, farklı kültürlerden, farklı sosyal statülerden ve farklı mesleklerden birçok insan şehirlerde yan yana yaşamaya başlamıştır. Bu durum yabancılaşan ve yalnızlaşan insanları kendi bireysel ve grup çıkarlarını muhafaza etmeye yönlendirmiştir. Bahsedilen yöneliş neticesinde dernek dediğimiz modern örgütlenme biçimi meydana gelmiştir. Derneğin tarifi şu şekilde yapılmaktadır: "Gerçek veya tüzel en az yedi kişinin kazanç paylaşma dışında belirli bir ortak amacı gerçekleştirmek üzere bilgi ve çalışmalarını sürekli birleştirmek suretiyle oluşturdukları, tüzel kişiliğe sahip kişi topluluklarıdır." (Dernekler Kanunu, 2015)

Tarihimizde vakıflar olarak tezahür eden sivil toplum kuruluşları Osmanlı'nın son dönemlerinde devlet ve toplum düzeninin her alanda bozulmasından nasibini almıştır. Zayıflayan ve bir nazırlık vasıtasıyla devlete bağlanan vakıflar, toplumda önceleri icra ettiği fonksiyonları yerine getiremez olmuştur. Osmanlı böyle bir süreçten geçerken, Batının tesiri iyice artmış, yapılan reformlarla birçok alanda batı örnek alınarak değişiklikler yapılmıştır. Osmanlı'da, Batı tarzı bir sivil toplum kuruluşu örgütlenmesi olarak dernekler ilk defa 19.yy'da cemiyet adıyla ortaya çıkmıştır. Bu cemiyetlerin kurucuları Müslüman Osmanlı halkı, gayri Müslim Osmanlı halkı ve Batılı yabancılardı. Özellikle Batılı yabancıların ve gayri Müslim azınlıkların kurduğu cemiyetlerin güçlü oldukları ifade edilmelidir. 2. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte 16 Ağustos 1909 tarihinde 353 sayılı Cemiyetler Kanunu kabul edilmiş ve cemiyetler yasal bir statüye oturtulmuştur. 2. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e kadar cemiyetler için belli oranlarda özgür bir ortamın var olduğu söylenebilir. Fakat Cumhuriyet'le birlikte cemiyetlere birtakım kısıtlamalar getirilmiş özellikle tek parti döneminde cemiyetlerin sayısı azalırken var olan cemiyetler de CHP ile bütünleşmiştir. Tek parti döneminin ardından dernek sayılarında hızlı bir artış meydana gelmiştir. 27 Mayıs darbesiyle yara alan dernekleşme, özellikle 12 Mart muhtırası ve 12 Eylül darbeleri dönemlerinde devlet tarafından oldukça sınırlandırılmıştır. Fakat daha sonraları bu uygulamalardan vazgeçilmiş, aşamalı olarak dernekleşme önündeki engeller kaldırılmıştır. Günümüzde derneklerin durumunu anlamak için bazı istatistik verilere göz atılacak ve bu veriler kısaca ele alınacaktır. (Sırma, Özekici, Kısacık, 2013: 14-26)

Bugün Türkiye'de toplam dernek sayısı 303.906 iken bunların 118.282 tanesi faal olarak varlığını devam ettirmektedir. (Dernek sayısı, 2019) Bir karşılaştırma yapılacak olursa örneğin 2015 yıllarında Almanya'da toplam dernek sayısı 600.000 civarındadır. Esasen az denilemeyecek bir sayıda derneğe sahip olan Türkiye, Almanya ile kıyaslandığında geride kalmaktadır. Türkiye'de dernekleşme hızlı şekilde artmaktadır. Türkiye'nin geçmiş yıllardaki dernek sayılarına bakıldığında bu durum görülmektedir.

Tablo 3: Yıllara Göre Faal Dernek Sayısı

Yıl	2000	2005	2010	2015	2019
Sayı	72.367	70.896	84.976	106.388	118.282

Tablo 3'de görüldüğü üzere dernek sayılarında genel olarak düzenli bir artış eğilimi vardır. Özellikle 2005 yılı sonrasında dernek sayılarında sert bir yükseliş meydana gelmiştir. (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2019) Bu yükselişte 2004 yılında kabul edilen 5253 sayılı yeni dernekler kanununun önemli etkisi olduğu kanaati ifade edilmelidir. Çünkü bu kanun ile birlikte dernekler üzerindeki kısıtlamalar ortadan kaldırılmıştır. Dernek sayılarının serbest toplum ve demokrasi ile irtibatlı olduğu düşünülecek olursa, Türkiye'nin bu anlamda iyi yolda olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 4: Yıllara Göre Dernek Üye Sayıları

Yıl	2005	2010	2015	2018
Sayı	5.857.171	7.520.870	10.298.444	7.292.541

Dernek sayıları yanında derneklere üye olan kişi sayıları da önemli verilerden birini oluşturmaktadır. Çünkü sivil toplum kuruluşlarının en önemli güç kaynağı bireylerin sivil toplum örgütlerine katılımından kaynaklanmaktadır. Tablo 4'teki veriler yukarıda dile getirilen görüşleri destekler mahiyettedir. Zira dernek sayıları artarken, dernek üye sayıları daha da hızlı şekilde artış göstermektedir. (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2019) Buradan yola çıkarak sivil toplumun ve onun en yaygın örgütlenme şekli olan STK'ların güçlenmeye devam ettiği rahatlıkla söylenebilir. Derneklere üye olanların sayısı Türkiye Nüfusunun %9'una tekabül etmektedir. (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2019) Fakat yine Almanya ile bir kıyas yapılacak olursa Türkiye'de derneklerin üye sayılarının düşük olduğu söylenebilir. Zira Almanya'da derneklere üye olanların sayısı 23 milyon civarındadır. Ayrıca 2014 yılı itibariyle Almanya'da erkeklerin %45,7'sinin, kadınların ise %41,5'inin en az bir derneğe üye olduğu görülmektedir. (Simonson, Vogel, Tesch-Römer, 2016: 16)

Sivil toplumun güçlü olabilmesi için güçlü finans kaynaklarına sahip olması gerekir. Sivil toplumun en yaygın örgütlenme şekli olan derneklerin gelirleri, Türkiye'de STK'ların bu alandaki durumu hakkında bilgi verebilir. Daha önce sivil toplumun gelişebilmesi için gerekli olan şartlardan bahsederken serbest pazar ekonomisi ve bireylerin mülk edinme hakkından söz edilmişti. Finansal kaynaktan mahrum olan bir sivil toplumun gelişmesi, örgütlenmesi mümkün değildir. Aşağıda Türkiye'deki derneklerin gelir tablosu yıllara göre belirtilmiştir.

Tablo 5: Derneklere Ait Gelir Toplamları

Yıl	2010	2015	2018
Gelir Toplamı (TL)	5.178.746.271,9	9.754.561.814,83	21.941.490.428,95

Tabloda 5'te görüldüğü gibi derneklerin gelirleri genel olarak düzenli bir artış göstermektedir. Bu durum derneklerin sadece sayılarının artmadığını, finans kaynaklarının, dolayısıyla niteliklerinin de arttığını göstermektedir. Çünkü STK'ların niteliklerini artırmaları açısından güçlü gelir kaynaklarına sahip olmaları gerektiği bilinen bir gerçektir. Hem hukuki olarak dernekleşmenin önündeki engellerin kaldırılması, hem derneklerdeki aktif üye sayısının artması, hem

de derneklerin mali açıdan güçlenmesi Türkiye'de sivil toplumun giderek güçlendiğini göstermektedir. Peki giderek güçlenen sivil toplum ve onun en yaygın örgütlü yapısı olan dernekler acaba hangi alanlara ilgi duymaktadırlar?

Tablo 6: Derneklerin Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı

Faaliyet Alanları	Dernek sayıları
Mesleki ve Dayanışma Dernekleri	36.798
Spor ve Spor ile İlgili Dernekler	25.916
Dini Hizmetlerin Gerçekleşmesine Yönelik Dernekler	18.333
Eğitim Araştırma Dernekleri	6.159
Kültür, Sanat ve Turizm Dernekleri	5.908
İnsani Yardım Dernekleri	5.471
Sağlık Alanında Faaliyet Gösteren Dernekler	2.610
Toplumsal Değerleri Yaşatma Dernekleri	2.589
Bireysel Öğreti ve Toplumsal Gelişim Dernekleri	2.548
Çevre Doğal Hayat Hayvanları Koruma Dernekleri	2.425
İmar Şehircilik ve Kalkınma Dernekleri	1.674
Hak ve Savunuculuk Dernekleri	1.472
Engelli Dernekleri	1.386
Düşünce Temelli Dernekler	1.084
Kamu Kurumları ve Personelini Destekleyen Dernekler	1.066

Tablo 6'da derneklerin en çok faaliyet yaptığı 15 alan dernek sayılarıyla birlikte verilmiştir. (Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, 2019) Derneklerin en çok faaliyet gösterdiği alan olarak açık ara farkla mesleki ve dayanışma dernekleri dikkat çekmektedir. Tarihte lonca teşkilatıyla mesleki iş birliği konusunda ciddi bir tecrübe birikimi söz konusu olmuş fakat sonraları bu teşkilatlar eski işlevlerini yitirmişlerdir. Günümüzde meslek iş birliği dernekler çatısı altında devam etmektedir. Fakat bu derneklerin çok etkili olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu derneklerin mesleğe katkı düzeylerinin anlaşılması için derinlemesine bir araştırmaya gereksinim duyulmaktadır. Dayanışma dernekleri arasında en dikkat çekici olanların ise hemşeri dernekleri olduğu düşünülmektedir. Çalışma konumuzla doğrudan irtibatlı olan insani yardım alanında faaliyet gösteren dernek sayısının oldukça fazla olduğu göze çarpmaktadır. Bu derneklerin gerek yurtiçine gerek yurtdışına yönelik yardım faaliyetleri giderek artmaktadır.

Sonuç

Tarihi Eski Yunan'a kadar götürülebilen sivil toplum kavramı günümüze gelinceye kadar bazı dönemlerde kırılmalar ve değişmeler yaşamıştır. Bu bağlamda ilk kırılma Avrupa'da meydana gelen Aydınlanma ile gerçekleşmiştir. Sivil toplumun ele alınışı, insanın duyumlarını, güdülerini, itkilerini yaşadığı yer olan oikos ile insan aklının, insan aklının yansıması olan dilin sergilendiği mekan olan polis ayrımından çıkartılarak, daha çok doğa durumu-sivil/politik durum ayrımıyla ele alınır olmuştur. İkinci kırılma Sanayi devrimi ve Fransız ihtilali ile gerçekleşmiştir. Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ile birlikte Avrupa toplumunda köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bunların başında serbest pazar hakkı gelmektedir. Aristokratların ve kilisenin dışında pazarı elinde bulunduran ve bu pazarı yönlendiren bir zümre ortaya çıkmıştır. Bu zümrenin ekonomik gücü giderek artarken eş zamanlı olarak toplumda yeni bir sınıf meydana getirmişlerdir. Burjuva olarak adlandırılan bu sınıf aristokrasinin ve kilisenin karşısında önemli bir güç oluşturarak birtakım taleplerde bulunmuştur. Bu talepler sivil toplum için önemli olan birey ve bireysel hakların gündeme gelmesini sağlamıştır. Aile, üretimin merkezi ve statü kaynağı olmaktan çıkarak toplumdaki önemini kaybetmiştir. Üçüncü kırılma ise 1970'lerle birlikte yaşamıştır. Batı Avrupa'da yükselen işçi hakları

talepleri bir süre sonra karşılık bulmuş ve sivil toplumun bu talepleri, hükümetleri sosyal devlet olmaya zorlamıştır. Nihayet başlangıçta modernitenin tezahürü olan, daha çok pazar ilişkileri ve mülkiyet haklarıyla bağlantılı görülen sivil toplum, gelişen yeni sürecin sonunda demokrasi ve demokrasiden mülhem, insan hakları, yönetime katılım, düşünce özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü gibi kavramlarla birlikte anılır olmuştur.

Türkiye'nin sivil toplum tecrübesi de Avrupa'nın tecrübesinden bağımsız olmamıştır. Avrupa orijinli olup kendine has tarihi süreçler içinde ortaya çıkan bir kavramın bambaşka bir toplumda yer edinmesi zor olduğu gibi bunu değerlendirmek de oldukça zor olabilmektedir. Bu zorluk Türkiye'de sivil toplum ve sivil toplumun örgütlü hali olan STK'ları ele alırken karşımıza çıkmaktadır. Yüzlerce yıllık bir geleneğin parçası olan vakıflar Osmanlı başta olmak üzere İslam toplumunun vazgeçilmez ve orijinal bir parçası olmuştur. Eğitim, şehircilik, bayındırlık gibi onlarca alanda hizmetlerin yapıldığı vakıflar, tarihte ve günümüzde çok önemli roller üstlenmiştir. Ancak Avrupa'da ortaya çıkan sivil toplum kavramı ve STK tecrübesi ile bunları izah etmek bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Buna rağmen Osmanlının vakıf kültürünün kendine has yönleri ile günümüz STK'larının bazı yönlerinin benzerlik taşıdığı görülmektedir.

Modernleşme ile birlikte Avrupa tarzı ilk cemiyetler Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkmış ve gelişmeye başlamıştır. Ancak Cumhuriyetin kuruluşundan çok partili sisteme geçinceye kadar sivil toplum ve STK'lar için uygun ortamın olmadığı, önceki tecrübelerden daha geri bir noktaya gelindiği görülmektedir. Çok partili sisteme geçişten sonra özellikle darbeler gibi ara dönemlerde kötüleşmekle beraber sivil toplum ve onun örgütlü hali olan STK'larda istikrarlı bir iyileşmeden söz etmek mümkündür. Zaman içerisinde Türkiye'de hem sivil toplumun yönetime katılımı hem de örgütlenme beceri ve kapasitesi artmıştır. Vakıf ve dernek sayılarında, bunların üyelerinde ve gelirlerinde meydana gelen artış bu kanaati desteklemektedir. Ancak görece iyileşmelere rağmen Avrupa ile kıyaslandığında STK'ların gelmiş olduğu noktanın hala yetersiz olduğu ifade edilmelidir. Bu çalışmayla Türkiye'de sivil toplumun ve STK'ların gelişim düzeyleri ölçülmeye ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Ancak bu hususta daha derinlemesine çalışmalara ihtiyaç duyulduğu ifade edilmelidir.

Kaynakça

Acar Savran, G. (2013). *Sivil toplum ve ötesi.* Ankara: Dipnot Yayınları.

Acun, F. (2005). "Osmanlı şehirelrinde devlet ve sivil toplum". *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*(10). "https://doi.org/10.20493/bt.25474"

Aktaş, H. (2008). "Batıda ve Türkiye'de sivil toplum". *Kamuda Sosyal Politika, 2*(4).

Arslan, S. (2010). "Türkiye'de sivil toplum". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(31), s. 26-283.

Buluş, A. (2009). "Sivil toplum kuruluşlarına tarihsel bir örnek: Osmanlı vakıfları". *SÜİİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*(16).

Çaha, Ö. (1994). "Osmanlı'da sivil toplum". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 49*(3).

Çaha, Ö. (2008). *Sivil toplum aydınlar ve demokrasi* (1 b.). İstanbul: Plato Film Yayınları.

Çaha, Ö. (2012). *Aşkın devletten sivil topluma.* Ankara: Orion Kitabevi.

Dağ, A. (2014). *"Osmanlı Devletinde sivil toplum ve sosyal hizmetlerin temel unsurları".* İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi. İstanbul: İNSAMER Yayınları. 10 2019 tarihinde https://insamer.com/rsm/files/Osmanli%20Devletinde%20Sivil%20Toplum%20ve%20Sos

yal%20Hizmetlerin%20Temel%20Unsurlari.pdf adresinden alındı. “https://doi.org/10.16947/fsmia.582365”

Dernek sayısı. (2019, 09 23). Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü: https://www.siviltoplum.gov.tr/dernek-sayilari adresinden alındı

Dernekler Kanunu. (2015, 06 29). Dernekler dairesi başkanlığı : http://www.dernekler.gov.tr/tr/Mevzuat/kanun/4721-Sayili-Turk-Medeni-Kanunu.aspx adresinden alındı

Derneklere ait gelir toplamları. (2019, 09 25). Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü: https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklere-ait-gelir-toplamlari adresinden alındı

Gözübüyük Tamer, M. (2010). Tarihsel süreçte sivil toplum. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 27*(1).

Günay, H. (2012). "Vakıf". *DİA, 42*.

Hobbes, T. (2014). *Leviathan* (13 b.). (S. Lim, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İçduygu, A., Meydanoğlu, Z., & Sert, D. (2011). *Türkiye'de sivil toplum: Bir dönüm noktası uluslararsı sivil toplum endeksi projesi Türkiye ülke raporu 2.* İstanbul: Tüsev Yayınları. “https://doi.org/10.17829/turcom.435076”

Karakuş, O. (2006). *Avrupa Birliği uyum sürecinde Türkiye'de sivil toplum kuruluşları (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).* Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. “https://doi.org/10.14520/adyusbd.98223”

Karpat, K. (2010). *Osmanlı'dan günümüze asker ve siyaset* (1 b.). İstanbul: Timaş Yayınları.

Kentel, F. (2003). "Sivil toplum kuruluşları projecilik versus kültürel yurttaşlık". *Projeler, Projecilik ve Sivil Toplum Kuruluşları.* İstanbul: Türkiye Ekonomik vve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları. “https://doi.org/10.18368/iu/sk.09040”

Keyman, E. (2004). "Avrupa'da ve Türkiye'de sivil toplum". *Sivil toplum ve demokrasi konferans yazıları no 3.* İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi. “https://doi.org/10.31589/joshas.134”

Keyman, E. (2006). *Türkiye'de sivil toplumun serüveni: imkansızlıklar içinde bir vaha.* Ankara: Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Yayınları.

Köprülü, B. (1951). "Tarihte vakıflar". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 8*(3), s. 479-518. “https://doi.org/10.1501/hukfak_0000000895”

Onbaşı, F. (2005). *Sivil toplum.* İstanbul: LM Yayınları.

Orhan, Ö. (2012). "J. J Rousseau'da genel irade kavramı". *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*(14).

Özdemir, R. (1994). "Osmanlı devletinin tarikat tekke ve zaviyelere karşı takip ettiği siyaset". *Ankara Üniversitesi Osmanlı TArihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi"*(5). “https://doi.org/10.1501/otam_0000000217”

Rousseau, J. J. (2015). *Toplum sözleşmesi* (13 b.). (V. Günyol, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ryfman, P. (2006). *Sivil toplum kuruluşları* (1 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Saygılı, A. (2014). "Jean Bodin'in egemenlik anlayışı çerçevesinde kralın iki bedeni". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 63*(1). “https://doi.org/10.1501/hukfak_0000001744”

Seçim Arşivi. (1995). 10 12, 2019 tarihinde Yüksek Seçim Kurulu: http://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008 adresinden alındı

Selahattin, B. (2012). "Osmanlı devletinde ekonomik hayatın yerel unsurları: ahilik teşkilatı ve esnaf loncaları". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(21).

Sever, M., Umut, G., Salman, O., & Cansuz Kurt, Y. (2018). *Türkiye kalkınma yardımları raporu.* Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı.

Sırma, E., Özekici, T., & Kısacık, Ü. (2013). *Osmanlı'dan Cumhurit'e Cemiyetler.* Ankara: İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı.

Simonson, J., Vogel, C., & Tesch-Römer, C. (2016). *Freiwilliges engagement in Deutschland.* Rostock: Bundesministerium für Familie, Senioren und Frauen, und Jugend. "https://doi.org/10.1007/978-3-658-12644-5_25"

Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü. (2019, 07 04). https://www.siviltoplum.gov.tr/dernek-uye-sayilarinin-turkiye-nufusuna-orani adresinden alındı

Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü. (2019, 09 23). https://www.siviltoplum.gov.tr/dernek-sayilari adresinden alındı

Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü. (2019, 09 23). https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-yillara-gore-uye-sayilari adresinden alındı

Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü. (2019, 09 25). https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-faaliyet-alanlarina-gore-dagilimi adresinden alındı

Şen, S. (2008). *Yoksullukla mücadelede sivil toplum kuruluşlarının yeri ve önemi (Yayımlanmamış yüksekl lisans tezi).* Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. "https://doi.org/10.30803/adusobed.390396"

Toker Kılıç, N. (2005). "Demokrasinin varlık koşulu olarak çoğulculuk". *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*(9).

Uğur, A. (1998). "dünyada ve Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının gelişimi". O. Köker (Dü.), *Üç Sempozyum Sivil Toplum Kuruluşları.* içinde İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları. "https://doi.org/10.26695/mukatcad.2019.23"

Uluç, V. (2013). "Türkiye'de sivil toplum ve demokrasi ilişkisi". *CÜİİBF Dergisi, 14*(1).

Ülkelere göre insani yardım kuruluşlarına üye olma durumu. (2014). 10 02, 2019 tarihinde World Values Survey: http://www.worldvaluessurvey.org/WVSOnline.jsp adresinden alındı

Vakıf yüksek öğretim kurumları 2019. (2019). 09 25, 2019 tarihinde Yüksek Öğretim Kurumu: https://www.yok.gov.tr/HaberBelgeleri/Haber%20İçerisindeki%20Belgeler/Yayınlar/2019/Vakif_Yuksekogretim_Kurumlari_2019.pdf adresinden alındı. "https://doi.org/10.15337/suhfd.467409"

Vakıflar Genel Müdürlüğü. (2018, 09 25). 09 25, 2019 tarihinde https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_945_290519/12-sektorel-bazda-yil-ici.pdf adresinden alındı

Vakıflar Genel Müdürlüğü. (2018, 09 25). 09 25, 2019 tarihinde https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_945_290519/10-yeni-vakiflarin-hedef-.pdf adresinden alındı

Vakıflar Genel Müdürlüğü. (2019). 09 23, 2019 tarihinde https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_945_290519/03-yeni-vakiflarin-yil-ba.pdf adresinden alındı

Vakıflar Genel Müdürlüğü. (2019). 09 23, 2019 tarihinde https://cdn.vgm.gov.tr/genelicerik/genelicerik_945_290519/14-yeni-vakiflarla-ilgili.pdf adresinden alındı

Yıldırım, E. (2005). "Apolitik politikaların inşacısı olarak sivil toplum". *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*(10). "https://doi.org/10.20493/bt.25474"

Yıldız, Ö. (2004). Sivil toplum, demokrasi ve çoğulculuk. *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*(5). "https://doi.org/10.20493/bt.25474"

Yüksel, A. (2003). "Türk İslam medeniyetinde vakıfların önemi ve fonksiyonları". *Yoksulluk, 3*.